

Postmodern Durumda ‘Yöntemsiz’ Bir Bilimin Olanacağı: Feyerabend¹

Post-pozitivizmi de kapsayacak biçimde postmodern yönelim, J. F. Lyotard’ın *Postmodern Durum* olarak adlandırdığı ve üst-anlatıların (meta-anlatıların), bilimin kendi gelişimine bağlı olarak bir meşruiyet krizine girmeleri ve ‘inanılabilirliklerini’ kaybetmeleri (metaanlatılara yönelik inanmazlık [incredulity]) olarak betimlediği bir durumdur (Lyotard, 2000: 11, 12). Bilimin kendi gelişimine bağlı olarak açığa çıkan bu sonuç, bir anlamda pozitivizmin teşhis ettiği (ve teşhis etmeyi görev edindiği) metafizik söylemlerin etkilerini ve bilgi bağlamında geçerliliklerini yitirdikleri bir dönemin belirleyici niteliğidir. Bu açıdan ele alındığında, Lyotard’ın belirlediği ‘durum’un modernite ya da modern bilim döneminin ta kendisi olduğu ve post-modern olmadığı da öne sürülebilir. O halde, Lyotard’ın ve post-modern düşünürlerin öne sürdükleri kriz, aslında modern bilimin çağında metafizik söylemlerde ısrar edenlerin krizinden başka bir şey değildir. Bu yaklaşım, post-modern düşüncenin öne sürdüğü ve karşıt-bilim tezleri ile beslediği ‘kriz’ söylemine karşı pozitivist kökenli bir karşı çıkış olarak kaydedeğer olsa da, ‘kriz söylemi’ bu kadar kolay savuşturulabilecek bir ‘kafa karışıklığı’ndan daha ciddi bir temele oturtulmaktadır. Bu nedenle de daha derin bir çözümlemesinin yapılması zorunludur.

Buna göre, Lyotard’ın öne sürdüğü “*meşruluğun metaanlatsal [üst-anlatsal] aygıtının eskimişliğine*” bağlı krizin kendisini esas olarak gösterdiği alan epistemolojidir. Temele inildikçe karşılaşılan soru, pozitivizm ve neo-pozitivizmin doğruluk değeri almaya yaptığı ısrarlı vurgu da hatırlanacak olursa, ‘temellendirici doğruluk kuramları’nın birer üst-anlatı olarak görülüp görülemeyeceğine ilişkindir. Eğer ‘doğruluk kuramları’ birer üst anlatı iseler, bir ifadenin (ya da bir kuramın) doğruluğunu belirleyen tanım ve yöntemleri içeren bu ‘kuramlar’ ya da dizgeler hangi tanımlara ya da yöntemlere göre ‘doğrulanacaklardır’? Bilgi bağlamında meşruiyet ‘doğrulanabilirlik’ / ‘yanlışlanabilirlik’ olanağına bağlı ise, modern bilimin ya da onu konu edinen belirli bir bilim felsefesinin meşruiyetinin nasıl sağlanacağı karşıt tezlerin çekirdeğinde bulunan temel sorudur.

Bilginin temellendirilmesine yönelik bu sorunun günümüzdeki sorulma bağlamı bilimin ve bilimsel bilginin otoritesine yöneliktir. Çünkü bilimsel bilginin kendisinde taşıdığı düşünülen özelliklerin, bilimin gelişiminin bir sonucu ve ‘bilimsellik’in bir gereği olarak geride bırakılmış olan üst-anlatılara başvurmadan nasıl meşrulaştırılacağı çok ciddi bir sorudur. Bu soruya yanıt verilmeden, bilimsel bilginin diğer ifadelerden ve bilim etkinliğinin diğer entelektüel uğraşlardan (ya da ‘yaşam biçimleri’nden) neden daha ‘üstün’ olması gerektiği de cevaplandırılmayacaktır.

Pozitivizm ile birlikte, bilimi bilim-olmayandan (metafizikten) ayırmak, hipotez ya da kuramların bilimsel geçerliliklerini belirlemek için daimi, sabit ölçütlerin var olduğu ve bu standartların güvenilir ve sağlam bilgi için temel oluşturduğu düşüncesi hakim olmuştur. Bu, bilimin gerçekleştirdiği ‘ilerleme’nin, bir anlamda nedeni olan epistemolojik öğelerin felsefi bilinç düzeyine çıkarılmasıdır. Böylelikle doğrulanabilir (ya da yanlışlanabilir) bilgi, bilimsel bilginin karakteristiği olarak sunulurken, ‘empirik yolla sınanabilirlik’ bilgi – bilgi-olmayan

¹ Bu metin “Bilimsel Düşüncenin Tarihi” adlı ders için hazırlanmıştır. Daha kapsamlı orijinal hali, tarafıma ait başka bir çalışmanın parçası konumundadır. (Doç.Dr. Ömer Faik ANLI)

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

ayrımının ölçütü haline getirilmiştir. Modern bilimin geçerli bilgi üretebilen tek etkinlik olarak felsefi düzeyde de kabul edilmesi ile birlikte, pozitivism ve neo-pozitivism bağlamında pek çok epistemolojik sorun gündemden düşürülmüştür. Paul Feyerabend'in ifadeleri ile,

Birinci Dünya bilimi; Avrupa'daki bilimsel devrimden doğmuş olan ve halihazırda dünyanın dört bir yanında üniversitelerde ve teknoloji kurumlarında öğretilip uygulanmakta olan bilim, bize sayısız fikir ve teknolojik başarı armağan etti. Ona çoğunlukla "akılcılık" [intellectualism] denen, bilimin sistematik ve açıkça belirlenebilir bir tarzda üretildiğini ve diğer tüm gelenekleri hükümsüz kıldığını öne süren bir ideoloji eşlik ediyor. *Bir bilimsel yöntem vardır; dünyanın neye benzediğini ve onu ihtiyaçlarımıza uygun şekilde nasıl değiştirebileceğimizi keşfetmemize yardımcı olur* (Feyerabend, 1999: 7).

Postmodern durum içerisinde, bilimin kendi gelişimi sonucunda geçerliliklerini sorunsal haline getirdiği üstanlatılara dayanmadan kuramsal olarak nasıl meşrulaştırılacağı sorunsallaştırılır. Aynı anlama gelecek biçimde, Feyerabend'in ifadesi ile 'destekleyici ideolojilere' başvurmadan bilginin meşruluğunun nasıl sağlanabileceği ya da daha kökensel olarak 'gerçekliğin bilinmesi', 'evrensellik', 'nötr gözlem dili' gibi kavramlar ile yapılandırılmış 'bilim'in kendisinin bir üstanlatı ya da üstanlatısal bir aygıt olup olmadığı tartışma konusu haline getirilir. Feyerabend'in destekleyici ideolojiler arasına kattığı en önemli öge, bilimsel tek bir yöntemin olduğu düşüncesidir.

Pozitivist yaklaşımın köktenci uygulaması, akıl / gelenek, akıl / otorite, akıl / inanç gibi karşıtlıkları (tesis edip) keskinleştirerek bilgi ve gerçeklik bağlamında tek ölçütün bilim olduğu savını temel alan bilimcilik ile sonuçlanmıştır. Buna karşın "*bilimsel bilginin bir söylem türü olduğu,*" (Lyotard, 2000: 17) "*bilimsel bilginin bilginin bütünlüğünü temsil etmediği ve başka tür bir bilgiye ilave olarak, onunla rekabet ya da çatışma içerisinde bir bilgi biçimi olarak varolduğu*" (Lyotard, 2000: 26) kabulü bilimin ve bilimsel bilginin diğer söylem ya da anlatı türlerinden özce bir farklılığa ya da üstünlüğe sahip olup olmadığı tartışmalarına neden olmaktadır. Bu tartışma süreci bilimsel bilginin ve bilimin kendisinin toplum içerisindeki konumunu ve toplum üzerinde *olması gereken* etkisini, temelde ise 19. yüzyıl bilim imgesini sorgulanır hale getirmiştir. Bu, bilimin epistemolojik temelini ve bu temeli oluşturan tüm kavramların sorgulanma sürecidir. Böylelikle, neo-pozitivist düşünürlerin, epistemoloji ile aralarına mesafe koymak ve çalışmalarını normatif bir metafizik söyleme dönüştürmemek adına açık bıraktıkları noktalardan (meşruiyeti tartışmalı bir biçimde de olsa) epistemoloji geri çağırılmıştır.

Bu geri dönüşün yolunu hazırlamaya yönelik düşüncelerin dayandığı en önemli bilim filozofu Thomas Kuhn'dur. Onun çalışmasını temele alan karşıt-tezlerle tekrar gündeme getirilen görelilik (rölativizm), 'temel' olarak görülen kavramların "*nihai tahlilde spesifik bir kavramsal şemaya, teorik çerçeveye, paradigmaya, hayat biçimine, topluma veya kültüre göre anlaşılması gerektiğini*" savunur ve bu tür kavramsal şemaların indirgenemez çoğulluğunun kabul edilmesi gerektiğini ileri sürer (Bernstein, 2009: 12). Böylelikle söz konusu olan 'indirgenemez farklılık', 'tarihsellik', 'olumsallık', 'tercihler', 'eşdeğerlilik' ve 'ortak-ölçülemezlik'tir. "*Buna göre bilimsel bilgi temelinde anlatsal bilginin, anlatsal bilgi temelinde bilimsel bilginin geçerliliğini ve varlığını yargılamak mümkün değildir. Geçerli ölçütler farklıdır. Bütün yapabileceğimiz, tıpkı gezegen ya da hayvan türlerinin farklılığında yaptığımız gibi, söylemsel türlerin farklılığındaki şaşkınlığa bakmaktır*" (Lyotard, 2000: 64).

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

Söylemsel türlerin farklılığıyla birlikte, Feyerabend bir adım daha atarak bilimsel söylemlerin de farklılaşabileceğini öne sürer. Onun için temel amaçlardan biri, materyalist ve saldırgan Birinci Dünya'nın evrenselleştirdiği, maddeyi anlayan ve silah araştırmalarında mükemmel sonuç veren bilim türünün sadece seçeneklerden biri olduğunu ve her kültürün, her ulusun kendi özel ihtiyaçlarına uyan bir bilim inşa edebileceğini gösterebilmektir (Feyerabend, 1999: 10). Bu gerçekleştikten sonra, söylemler çokluğu ortamının korunabilmesi için, “*bilim ideolojilerden korunmalıdır; toplumlar, özellikle de demokratik toplumlar bilimden korunmalıdır*” (Feyerabend, 1999: 12).

Tüm bu söylemler çokluğu önerilerinin, bilim söz konusu olduğunda esas vurucu noktası bilimsel yönetime ilişkindir. Çünkü, farklı alanları konu edinerek bu ayrım üzerinden farklılaşan etkinliklerin tümünü ‘bilim’ adı altında toplamanın koşullarından başta geleni yöntem birliği olarak görünmektedir. Ön-belirlenmemişlik anlamında yöntemsiz ya da yöntemler çoğulluğu ile yapılmış bir bilimsellikten söz edildiğinde, ‘bilimin birliği’ düşüncesini koruyacak ortak bir ögenin varlığı şüpheli hale gelir. Diğer bir deyişle, hem konuları hem de yöntemleri ayrışan etkinliklerin tümüne bilimsel demek için ya da içlerinden bir kısmına bilim-dışı / sahte-bilim diyebilmek için içkin bir ölçüt kalmayacaktır. Bu durumda devreye, kurumsallaşma, topluluklaşma gibi sosyolojik belirlenimlerin girmesi muhtemeldir. Örneğin, bilim insanı ya da bilim topluluğu olarak adlandırılmış failerin ürettikleri her şey bilimsel olarak kabul edilir hale gelecek, bu üretimlerin kendisini değerlendirmek ise olanaksızlaşacaktır. Feyerabend’e göre,

(...) bilim artık bir birlik değilse, farklı parçaları son derece farklı tarz ve kulvarlarda yol alıyorsa ve bu tarz ve kulvarlar arasındaki bağlantılar özgün araştırma alanına yakından bağlıysa, bu demektir ki bilimsel projeler kendi başlarına alınmak zorundadır. Bu, resmi makamların bir süredir uygulamaya başladığı şeydir. ‘60’ların sonlarında “kapsamlı bir bilim politikası fikri yavaş yavaş terk edildi. Bilimin bir değil birçok girişimden oluştuğu ve bunların hepsini destekleyebilecek tek bir politikanın mümkün olamayacağı fark edilmişti. Resmi makamlar artık “bilim”e değil, somut projelere mali destek veriyorlar. Öyleyse “bilimsel” sözcüğü bundan böyle, “bilimsel olmayan” projeleri dışlayamaz; meselelere ayrıntılarıyla bakmak zorundayız (Feyerabend, 1999: 18, 19).

Görüleceği üzere, bilimin birliği düşüncesi bilim politikaları ile de yakından ilişkilidir. Bu anlayışın doğurması muhtemel sonuçlarına ilişkin bu tartışmayı olgunlaştırmadan önce, Lyotard’ın postmodern durumuna uygun postmodern bir bilim imgesinin inşasına yönelik ‘yöntemsiz bilim’ ya da ‘yöntemler-çoğulluğuna sahip bilim’ anlayışlarının temel argümanlarını ele almak gerekir.

1.6.3.1. ‘Yönteme Karşı’ Feyerabend: Ne olsa gider (Anything Goes)

Stephen Toulmin, her türlü bilimsel problemle baş edebilecek tek bir yöntem olduğuna ilişkin düşüncenin, bir fizikçinin karşılaştığı tüm olgulara uygulayabileceği bir dizi tıbbi ilkenin var olduğu ya da karşı karşıya kaldığımız tüm beşeri sorunlara cevap oluşturabilecek bir dizi etik ilkenin var olduğu düşüncesinden farklı olmadığını öne sürer (Toulmin, 1985: 28). Ortak ve temel ilkeler düşüncesinin kökenleri, Platon ve Aristoteles’e dek geriye giden, doğru bilgiye (hakikate) ulaşmanın yöntemi üzerine yapılmış çalışmalarda, fakat özellikle Modern Felsefe ile birlikte aslileşen ‘yöntemli bilme’ arayışında olsa da, esas olarak bilimsellik bağlamında kendisini Newton’un elde ettiği başarıya dayandırır. Bu başarıyla

birlikte, hem yöntemsel hem de kuramsal olarak fizik, ‘bilim’ için bir model oluşturur. Bu model üzerine kurulan pozitivist bilim imgesiyle, bilimin ilkeleri sabit bir yöntemi olduğu, bilim insanının çalıştığı konunun dışından bir gözlemci ve hesaplayıcı olarak konumlandığı, bilimin değer-bağımsız olduğu ve son olarak da bilim insanının çalışmalarının sonuçlarına ilişkin etik bir sorumluluğunun bulunmadığı yönlü bir düşünce zihinlerde yer etti. Toulmin, postmodern bilimin bu imgenin kabulünü yerinden eden bir 20. yüzyıl bilim anlayışı olduğunu öne sürer (Toulmin, 1985: 29). İster postmodern isterse de modern bilim bağlamında olsun bilim felsefesi çalışmaları için öncelikli konu yöntemken, bilim insanının konumu, etik sorumlulukları ya da bilimin değer-bağımsızlığı ise bilim sosyolojisi tartışmaları için önceliklidir.

Bu çerçevede, postmodern bilim tartışmaları için kaynak sağlayan ve sıklıkla göndermelerde bulunulan isim Feyerabend’tir. Eğer Lyotard’ın postmodern durumunun bir bilimi kurulacaksa (ya da varsa) bilim insanının konumu, sorumlulukları ve bilimin değer-bağımsızlığı tartışmalarının sonuçlarından öncelikli olarak, Feyerabend’in iddialarının geçerliliği gösterilmelidir. Çünkü diğer söylemlerle (‘bilgi türleriyle’) kökensel eşdeğerlilik, ancak ayırıcı (bilimi diğer söylemlerden ayıran) ve bütünleştirici (farklı alanları konu edinen etkinlikleri bir yöntem ölçütüne göre bilimsel kılan / bilimsellik çatısı altında birleştiren) bir yöntemin yokluğunda ya da yöntemler çoğulluğunda mümkün olabilir. Ancak böyle bir ortamda, meşru bir biçimde, “*yolunu halihazırda üniversitelerde ve teknik enstitülerde öğretilmekte olan bilimlerden ayırılmış bir Üçüncü Dünya bilimi geliştirmek mümkün*” olabilir (Feyerabend, 1999: 8).

Thomas Kuhn’un kendi bilimsel devrimler kuramını açıklamak için siyasi devrimlerle analogi kurması gibi, Feyerabend de benzer bir yolla bilimin esasen epistemolojik bir anarşizm üzerine kurulu olduğunu, siyasetle kurduğu analogi üzerinden göstermeye çalışır.² Ona göre, yöntembilim de siyaset de bir tarihsel aşamadan diğerine geçmenin aracıdır. Feyerabend, Lenin’in, genelde tarihin, özelde ise devrim tarihinin en iyi tarihçilerin ve en iyi yöntembilimcilerin hayal edebileceklerinden her zaman daha çok-yönlü, daha çeşitli ve daha incelikli olduğuna ilişkin ifadesinin, bilimsel yöntem araştırmaları içinde rehber kabul edilebilecek bir sav olduğunu ileri sürer (Feyerabend, 1999: 32, 33). Bu sav benimsenerek, başarıya ulaşmış bilimsel çalışmalardan, bu çalışmaları birer sonuç olarak açığa çıkaran etkinliğin izlediği yolu çıkarsayabilmek adına (Kuhn’un yaptığı gibi) bilim tarihine bakıldığında, sanıldığı aksine bir düzenlilikten ziyade bir tür kaotik manzara ile

² Feyerabend, her tür kısıtlamaya karşı koyan, bireyin yasalar, ödevler, yükümlülüklerce engellenmeden özgürce gelişmesine izin verilmesi gerektiğini savunan anarşistlerin, bilim insanlarının başta bilimsel bilgi olmak üzere her tür bilgi üretimine dayattıkları kuralları kabul etmelerini eleştirir (bkz. Feyerabend, 1999: 36 [ve 9 no’lu dipnot]). Bununla birlikte, anarşizmin epistemoloji ve bilim felsefesi için kusursuz bir ilaç olduğunu savlarken, ilacın sürekli alınan bir şey olmadığını da vurgular. Ona göre, epistemoloji hastadır ve bir gün akla geçici bir üstünlük tanınmasının gerekeceği ve onun kurallarının bütün öteki şeyleri dışlayarak savunulmasının bilgelik olacağı bir zaman gelebilir. Feyerabend’e göre, bu gün öyle bir zamanda yaşanılmamaktadır (Feyerabend, 1999b: 168). Feyerabend, bir gün akılsallığın daha aydınlanmacı ve daha liberal bir biçimine geri dönülebileceğini söylerken, bir başka geleneğin (16. yüzyıldaki Katolik Kilisesi gibi) tek hakikat iddiasıyla güçlendiği ve onun karşısına tek alternatif olarak bilimin çıkacağı bir zamandan söz etmektedir. Şimdi ‘bilim kilisesi’ karşısında diğer geleneklerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve alternatifler oluşturabilmeleri için nasıl ki desteklenmeleri gerekiyorsa, öyle bir zaman gelebilir ki bilimin böyle desteklenmesi gerekebilir. Bu nedenle Feyerabend, geleceğe ilişkin olanaklılığı kapatmaktan kaçınarak ve burada-şimdi karşısında olan ‘bilim problemi’ ile uğraştığının altını çizer.

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

karşılaşılabilecektir. Çünkü, kuramın önceliği tezine bağlı olarak bakıldığında, sadece olgular ve olgulardan yapılan çıkarımlardan oluşmayan bilim tarihi, aslında “çıplak olgu” diye bir şey bilmeyen bilimde, bilgiyi oluşturan “olgular”ın, Kuhn’un “sarkaç” / “engellenmiş düşme” örneğinde olduğu gibi farklı biçimlerdeki –kuramsal- bakışların ürünleri olduğunu gösterir. Bu durumda, bilim tarihi içerdiği fikirler kadar karmaşık, kaotik, hatalarla doludur. Oysa, bugünkü anlamıyla bilimsel eğitim, bir tür “beyin yıkama” işlemiyle, bir araştırma alanı tanımlayarak bu alanı tarihin geriye kalan kısımlarından yapay olarak ayırır ve bu alana özel bir “mantık” verir. Bu “mantık” üzerine dogmatik bir şartlandırma ile bu alandaki çalışmalar standartlaştırılır. Böylece, ortaya istikrarlı “olgular” çıkar ve bu olguların açığa çıkış koşullarının üzeri tarihsel olarak örtülür. Böylelikle de, katı kurallarca bir arada tutulan (birlik kazandırılan) ve belli ölçüde başarılı da olabilen bir gelenek yaratılır (Feyerabend, 1999: 34, 35).

Feyerabend’in bahsettiği gelenek, modern bilim, onun deyişiyle Birinci Dünya bilimi geleneğidir. Bu geleneğin yapay bir biçimde oluşturulup, doğal ve evrensel bir çehreye büründürülmesini problematik olarak gören Feyerabend, yine bilim tarihi üzerinden yöntembilimsel ve epistemolojik bir soru sorar: Keşfetmek istediğimiz dünyanın büyük ölçüde bilinmeyen bir varlık [entity] olduğu düşünülecek olursa, epistemolojik reçeteler başka epistemolojik reçetelerle ya da genel ilkelerle karşılaştırıldığında mükemmel gözükseler de, onların sadece birkaç münferit “olgu”yu değil, doğanın derin sırlarını keşfetmenin en iyi –ve belki de tek- yolu olduğunu kim, nasıl temin edebilir? (Feyerabend, 1999: 35)

Bu soru ışığında, Feyerabend’in izlediği yol, bilimin başarısının ve birliğinin değişmez ve mutlak olarak bağlayıcı ilkelerden oluşmuş bir yöntemle bağlı olduğu düşüncesini tarihsel bulgularla yüzleştirmektedir. Bu düşüncenin doğrulanabilmesi için, genel olarak tüm bilim tarihinde (ve bilgi tarihinde), özelde ise Galileo’dan bu yana modern bilim tarihinde epistemolojik temelleri sağlam, ikna edici, sınırlayıcı ve “bağlayıcı” olan bir kural ya da kurallar dizgesinin asla ihlal edilmediğinin ve sürekli korunduğunun ve ‘ilerleme’nin bu yolla sağlandığının gösterilmesi gerekir. Şimdiye dek, bunu gösterdiği iddia edilen pozitivist bilim tarihi okumaları, ancak belirli yöntemsel ya da kavramsal çerçeveler zihinlere yerleştikten sonra, yine bu zihinlerle geriye dönük yansımalar olarak gerçekleşmiştir. Kuhn’un “olağan bilim dönemi” olarak adlandırdığı dönemde olduğu gibi, yerleşik paradigma kendi tarihini yazar. Bu aşamada bilimsel topluluk ve bu topluluğa dahil olmanın koşulu olan bilim eğitimi başat rol oynar. Feyerabend’e göre, iyi eğitilmiş bir akılcı (ya da bilim insanı) ustasının (dahil olduğu geleneğin / kuramsal çerçevenin / paradigmanın) kendi kafasında yarattığı –bilim- imgesine itaat edecek, öğrendiği argümantasyon standartlarına uyacak, kendisini içinde bulunduğu karışıklık ne kadar büyük olursa olsun bu standartlara bağlı kalacak ve “*‘akıl sesi’ olarak gördüğü şeyin aldığı eğitimin nedensel bir sonucundan başka bir şey olmadığını bir türlü fark edemeyecektir*” (Feyerabend, 1999: 41).

Feyerabend’in bilim eğitimine yaptığı vurgu kökeninde onun “*bir şeyin yaratılmasıyla o şeyin doğru bir düşüncesinin yaratılıp anlaşılması çoğunlukla bir ve aynı bölünmez sürecin parçalarıdır ve süreci bir yerde durdurmadan bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir*” (Feyerabend, 1999: 42) savı ile ilişkilidir. Bu sava göre, ‘başarıya’ ulaşmış bilimsel etkinlik, kendisine öncel bir düşünsel talimatnamenin izlenmesinin sonucu değildir. Etkinlik, yöntemini gerçekleştirme süreci içerisinde belirler. Bu nedenle, her başarının yöntemi kendisine

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

özeldir. Yöntembilim ve pozitivist bilim tarihi çalışmaları süreci durdurup, parçalara ayıran ve henüz gerçekleşmemiş etkinliklere de genelleyen türde çalışmalardır. Diğer bir deyişle, edimsel bir çalışmayla pozitivist ya da neo-pozitivist bilim felsefesinin (metodolojisinin) bilimsel olarak nitelendirdiği yöntemle, açıklama modeliyle ya da kuram tanımıyla uyumsuzluk söz konusu olduğunda, sorun, çalışmanın kendisinde görülmekte ve söz konusu pratik bilim-dışı, sahte-bilim ya da yetersiz olarak nitelendirilmektedir. Oysa, Feyerabend, “rasyonalite”, “nesnellik”, “deney – gözlem / deneyim”, “kuram”, “ilerleme” gibi tüm kavram, ölçüt ve standartları düşünce ve etkinliğin bir arada olduğu çalışmaların ürünleri olarak tarihselleştirmektedir. Yapılmış ve ‘başarıya’ ulaşmış bir çalışmanın izlediği yöntem(ler), sınırları dışına taşırılarak başka çalışmalara model olarak önerilemez. Bilim felsefesi ve tarihinin, bir çalışmayı konu edinerek belirlediği ilkeler başka bir çalışma ile uyuşmadığında, önsel olarak, uyuşma sağlamayan çalışma hakkında yargıya varılamaz. Çünkü bu çalışmanın, bağlamsal koşullarca belirlenmiş ve izlediği yöntem(ler) yine bu koşulların oluşturduğu problem biçimlerine birer yanıt olarak geliştirilmiş olma olasılığı göz ardı edilemez. Bu olasılık, söz konusu çalışmayı ‘bilimsel’ olmaktan çıkarmayacaktır. Böylelikle Feyerabend, kendi tezleri için dayanak oluşturacak bilim tarihi okumalarının tarihselci okumalar olması gerektiğini örtük olarak ifade etmekte, bilim ve bilgi tarihi için evrensel ve ‘nesnel’ ölçütler öneren (ya da bu ölçütler ışığında bilim tarihi yazan) çalışmaları dışarıda bırakmaktadır.³ Onun ifadeleri ile,

Tarihin sağladığı zengin malzemeye bakan ve onu aşağılık içgüdülerini tatmin etmek ve şiddetli entelektüel güvenlik nöbetlerini açıklık, kesinlik, “nesnellik”, “gerçek” gibi terimler altında dindirmek için fakirleştirmeye yeminli olmayan herkes sonunda görecektir ki, tüm şartlar altında ve insani gelişmenin tüm evrelerinde savunulabilecek tek bir ilke vardır: ne olsa uyar⁴ (Feyerabend, 1999: 43).

Ana hatlarıyla ortaya konulan bu argümantasyona ve temel kabullere dayanan ön-koşullar sağlandıktan sonra, Feyerabend ‘somut’ bilim tarihi verileri ışığında bilime birlik verebilecek tek bir yöntemin hiç varolmadığı savını güçlendirmeye çalışır.

Kuramların başarısının “deney” ya da “olgular”, veya “deneysel sonuçlar”la ölçüldüğü, kuram ile “veriler” arasındaki uyumun kuramı güçlendirdiği (pekiştirdiği), uyumsuzluğun ise kuramı tehlikeye attığı (ya da çürüttüğü) veya değiştirmeye zorladığı

³ Feyerabend, bilimin epistemolojik değil, tarihsel olarak temellendirilmesi konusunda Kuhn’a katıldığını, fakat bilimin siyasi özerkliği konusunda (bu özerkliği reddederek) ondan çok farklı düşündüğünü ifade eder (Feyerabend, 1999: 266). O halde, Feyerabend için bilimi anlama çabaları tarihsel bir etkinliktir, epistemolojik değil. Bilim felsefesi, bilimi kendi içerisinde yeniden inşa ederek “gerçek” bilimin uzağına düşen soyutlamalardan ibarettir. Bu durumda, bilimi anlama çabaları arasında “gerçek”e ulaşabilecek yaklaşımlar bilim tarihi ve sosyolojisi içerisinde çıkarılabilir. Buna karşın, bu disiplinler, Feyerabend’in genel tezine uygun olarak değişmez ilkelere ya da bir yöntemle bağlı olmayacaklarından “ne olsa uyar” a göre yapılanacaklardır. Bu durumda, bilim tarihi ve sosyolojisi çalışmaları arasında hangilerinin “gerçek”i yakalayabildiği sorusunun cevaplanabilir olup olmadığı bu kitabın ikinci bölümünde tartışmaya açılmaktadır.

⁴ Feyerabend, “ne olsa uyar” ilkesini ironik bir biçimde öne sürer. Eğer pozitivist ve neo-pozitivist ya da eleştirel akılcı bilim felsefesi – tarihi çalışmalarının aradığı, tüm zamanlar için genel-geçer olan ve hiçbir çalışmanın sınırlarını esnetemeyeceği ya da aşamayacağı bir sabit ilkeyse, bu koşullara uyan tek bir ilke olanaklıdır: Ne olsa uyar! Bu ilke içeriksiz olduğu için bütün çalışmaları kapsayacaktır. Diğer bir deyişle, hiçbir çalışma (pratik) bu ilkeyi kıramaz. Oysa, önceki bilim felsefesi ve tarihi çalışmaları, tekil pratiklerden soyutladıkları içerikli ilkeleri sabit ve genel-geçer olarak belirledikleri için, normatif olarak öne sürdükleri tüm ilkeler başarı kazanmış ‘bilimsel’ çalışmalar tarafından esnetilmiş ya da çiğnenmiştir. Bu duruma düşmemek için ödenecek bedel, mutlak boş bir ilkeyi kabul etmektir. Pozitivist, neo-pozitivist ve eleştirel akılcı (Popperci) bilim felsefelerinin farkında olmadan içine düştükleri ironi budur.

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

düşüncesini temele alan empirist kökenli anlayışa karşıt olarak bilimsel kuramlar tarihi zaman zaman (Feyerabend'e göre çoğu zaman) iyice yerleşmiş kuramlarla ve / veya iyice yerleşmiş olgularla uyumsuz hipotezlerin icat edildiğini gösterir. Örneğin, Yer'i merkeze alan bir astronomi / kozmoloji kuramını günlük gözlem verileri doğrular niteliktedir. Bir gözlemci için Güneş ve Ay başta olmak üzere tüm gök cisimleri hareketlidir. Güneş'in Doğudan Batıya doğru yaptığı günlük hareket gözlemlenebilir. Oysa bu "gözlem" in doğrulayıcı niteliğinin altında Yer'in merkezde olduğu kabulü yatmakta ve gözlemi belirlemektedir. Yapılan somut gözlemin altında yatan varsayımın açığa çıkarılabilmesinin yegâne yolu farklı bir kuramla karşılaştırma yapmaktır. Bir kuram mevcut kanıtlarla kendisi doğru olmadığı için değil de, kanıtlar başka bir kuramın ön-kabulleri tarafından kirletildiği için uyuşmayabilir. O halde, bazen (ya da çoğu zaman) yapılması gereken, tümevarımla ulaşılan sonuçlar ya da tümevarımın ortaya koyduğu veriler her ne olursa olsun bunlarla "uyuşmayan" hipotezlerin icat edilmesidir. Diğer bir deyişle, tümevarımın en güçlü ve aykırı-örneklerin en az sayıda olduğu çalışmada dahi karşıt-tümevarıma (counterinduction) dayanan icatlar olarak hipotezler vazgeçilmezdir. Çünkü hiçbir kuramın (ve dünya görüşünün) temel varsayımları "içeriden" keşfedilemez (ya da incelenemez). Yer Merkezli Kuramın karşısına Güneş Merkezli Kuramın çıkması gibi dışsal bir eleştiri standartına ihtiyaç duyulur.⁵

Dışsal bir eleştiri standartına ihtiyacımız var, alternatif bir varsayımlar kümesine veya bu varsayımlar sanki tümüyle alternatif bir dünya oluşturuyorlarmışçasına oldukça genel olacağından, tümüyle alternatif bir dünyaya, yaşadığımızı düşündüğümüz gerçek dünyanın (aslında bu da başka bir hayal dünyası olabilir) özelliklerini keşfetmek için bir hayal dünyasına ihtiyacımız var. O halde alışıldık kavram ve usullerin eleştirisinde ilk adım, "olguların" eleştirisindeki ilk adımımız çemberin dışına çıkma teşebbüsü olmalıdır. Olağanüstü bir ihtimamla oluşturulmuş gözlem sonuçlarını muallakta bırakan ya da onlarla çatışan, en inandırıcı kuramsal ilkeleri altüst eden ve mevcut algısal dünyaya dahil edilemeyecek algılar ortaya koyan yeni bir kavramsal sistem icat etmeliyiz. Yine bu adım da karşı-tümevarımcıdır. O halde karşı-tümevarım her zaman akla yatkındır ve başarı şansına sahiptir (Feyerabend, 1999: 47).

Feyerabend, bu ifadeleri ile karşı-tümevarımın her zaman için başarılı olma ihtimalinin olduğunu belirtirken, bunun da genel bir kural olamayacağına altını çizer. Çünkü, ne zaman başarıya ulaşılacağı öngörülemmez. Karşı-tümevarım, bir kurama dışsal (bir başka kuramdan) bir ölçüt sunmanın ya da yaygın bir şekilde kullanılan kavramların eleştirilmesinde, bu kavramların karşılaştırılabileceği bir eleştiri ölçüsü yaratmanın yoludur. Bunun için ilk adım ya dikkatle oluşturulmuş gözlem sonuçlarıyla çatışan ve en akla yatkın kuramsal ilkeleri karmakarışık eden yeni bir kuram icat etmek ya da "*bilimin dışından, dinden, mitolojiden, ehliyetsiz kişilerin fikirlerinden ya da çılgınların uçuk kaçık görüşlerinden derlenmiş böyle bir sistem ithal etmektir*" (Feyerabend, 1999: 81, 82). Bu ilk adım, karşı-tümevarımcı bir adımdır. Bu adıma bilim tarihinde sıklıkla rastlandığı için karşı-tümevarım hem bir vakadır, hem de bilimde meşru ve şiddetle ihtiyaç duyulan bir hamledir.

⁵ Feyerabend'in, deney ve gözlemi de etkileyen (ve hatta belirleyen) temel kuramsal varsayımların tespit edilebilmesinin tek yolu olarak kuramların karşılaştırılmasını önermesi, Lakatos'un yalıtık bir kuramın değil, ancak bir kuramlar dizisinin bilimsel olduğu ya da olmadığına söylenebileceğine ilişkin düşüncesi ile örtüşür görünmektedir. Fakat Lakatos, ilerletici kuramların öncekilerden daha fazla olgu öngörüsü içermesi gerektiğini savlarken, Feyerabend, işlevsellik ve 'eleştirel' düşünce için kuramlar arasındaki 'farklılığın' yeterli olduğunu savunur. Diğer bir deyişle, karşılaştırma ölçütü olarak dışsal bir bakış açısı sunduğundan hiçbir yeni olgu öngörüsü içermeyen bir kuram dahi bilimin 'ilerlemesi' için işlevseldir.

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

Bilimin standart yöntemini keşfetmeye dönük indirgemeci bir çalışma içerisinde, ‘başarıya’, bir diğer deyişle de ‘ilerleme’ye dair yapılacak bir karşılaştırma temelinde hangi yöntemi takip ederek kurulmuş olan kuramın bilimi ilerlettiği sorusunu soracaktır. Birçok bilim filozofu tarafından, açıklanan ve öngörülen olgu miktarında artışa neden olan kuramın başarılı ve ilerletici olduğu savı, bu soruya yanıt olarak öne sürülmüştür. Feyerabend’e göre, bu savın temel varsayımı olguların mevcut oldukları ve sınanacak kurama alternatif kuramları göz önüne alıp almamaktan bağımsız olarak elde edilebilir olduklarıdır. *Özerklik ilkesi* (olguların görece özerkliği varsayımı) olarak adlandırılan (Feyerabend, 1999: 52) ve daha önceki bölümde ele alınan kuram-yüklü gözlemler tartışması ile yakından ilişkili olan bu ilke, Feyerabend’e göre, olguların keşif ve tanımının her türlü kuramsallaştırmadan bağımsız olduğunu öne sürmemekle birlikte, herhangi bir kuramın deneysel içeriğine ait olguların, bu kurama alternatif kuramlar olsun ya da olmasın var ve elde edilebilir olduğunu savlar. Oysa, Feyerabend, olgular ve kuramlar arasındaki ilişkinin çok daha karmaşık olduğu konusunda ısrarlıdır. O, bir kez daha ya / ya da’cı bir indirgemeden kaçınarak, her olgunun belli bir kurama bağlı olarak tanımlanmadığı gibi, yalnızca sınanacak kuramın alternatifleri yardımıyla ortaya çıkarılabilen ve bu alternatifler dışlandığı anda elde edilme ihtimali kaybolan olguların da olduğunu öne sürer. Bu nedenle sınama ve deneysel içerik sorunlarını tartışırken başvurulması gereken yöntembilimsel birimi, kısmen örtüşen, olgusal olarak yeterli, fakat birbirleriyle bağdaşmayan kuramlardan müteşekkil bütünsel bir küme olarak belirler (Feyerabend, 1999: 52, 53). O halde, yeni olgu öngörüsünde bulunmayan, yürürlükte olan bir kuram ile tutarsız kuramlar yozlaştırıcı olmak şöyle dursun, bilimin ilerlemesi için koşul oluştururlar. Her ne kadar Feyerabend Kuhn’un terminolojisine başvurmasa da, onun farklı ve tutarsız kuramların bir arada varolmasının bilimin ilerlemesi için bir koşul oluşturduğuna dair tezi, genişletilerek ve Kuhn’cu terminolojiye aktararak farklı disiplinler matrislerinin biraradalığı tezine kolaylıkla evrilebilir. Eşzamanlı olarak varolan disiplinler matrisleri, ‘simgesel genellemeler’, ‘modeller’, ‘değerler’, ‘arketipler olarak paradigmalarda farklılaştıkları ölçüde ‘farklı’ biçimlenmiş bilim etkinliklerine de olanak tanırırlar. Kuhn için, -radikal olarak- farklı disiplinler matrislerinin eşzamanlılığı rastlanır bir durum değilken, Feyerabend için bu talep edilen ve bilim tarihinde olağan olan bir durumdur. Farklı kuramlar, olağan kuramda (paradigmada ya da genel olarak disiplinler matrikste) güçlükler ortaya çıktığında açığa çıkan ya da bunalımı aşma arayışında ‘şans tanınan’ ve o zamana dek ertelenen alternatifler değil, çoğulcu yöntem uygulamaları da dahil olmak üzere çoğulcu bakış açılarının koşulu olarak her zaman yürürlükte kalması ve geliştirilmeye çalışılması gereken düşüncelerdir.

Azami deneysel içerik diyen ve kuramının mümkün tüm yönlerini anlamak isteyen bir bilim adamı çoğulcu bir metodoloji kullanacaktır, kuramları “deney”, “veri” veya “olgularla” karşılaştırmak yerine diğer kuramlarla karşılaştıracak ve yarışı kaybetmiş gibi duran görüşleri göz ardı etmek yerine geliştirmeye çalışacaktır (Feyerabend, 1999: 59, 60).

Alternatif kuramlar (ya da dünya görüşleri) tarihten de çağrılabilirler. Aristoteles - Batlamyus Astronomisinin / Kozmolojisinin otoritesine dayanarak tarihin “çöp sepetine” atılan, Dünyanın hareket ettiğine ilişkin Pisagorcu düşünce Kopernik tarafından yeniden hayata döndürülmüştür. Oysa, Aristotelesçi “kilise” için bu düşünce üzerinde düşünmeye bile değmeyecek, “bilim-dışı” / “hakikat-dışı” bir sapkınlıktı. Benzer bir biçimde, astroloji ve

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

simya kuramlarının Newton'un üzerinde önemli etkilerde buldukları bilinmekle birlikte, kuramına (bilimine) olan etkileri, pozitivist bilim felsefesi ve tarihi tarafından, bu kuramların büyük ölçüde bilim-dışı oldukları gerekçesiyle göz ardı edilmiştir.

Alternatif kuramların reddedilmelerinin ya da 'başarısız' kabul edilmelerinin ardında yatan 'bilimsel' neden, çoğu zaman bu kuramların olgularla uyuşma oranının düşüklüğü olarak gösterilir. Feyerabend, olgularla uyuşma oranını ölçüt olarak kabul ederek alternatifleri dışlama tavrına karşı hiçbir tekil kuramın alanındaki bütün bilinen olgularla uyuşmadığını belirtir. Olgularla kuram arasındaki uyuşmazlık türlerinden ilki (ve en yaygını) sayısal uyuşmazlıktır. Bir kuramın bulunduğu öngörü sayısı ile gerçekte elde edilen (doğrulan) öngörüler arasındaki farklılık, belirli bir 'hata payı sınırı'nı⁶ aşarsa, bu bir uyuşmazlık olarak değerlendirilir. Bu tür uyuşmazlıklar genellikle çok hassas ölçüm araçlarının deney ve gözlemlere dahil edilmeleriyle açığa çıkarlar.

İkinci tür uyuşmazlık nitel başarısızlıklardır. Kuramın nitel başarısızlığı, karmaşık ölçüm ve gözlem aletlerinin yardımıyla ortaya çıkarılan ve sadece uzmanların bildiği olgulara değil, kolayca fark edilebilen ve herkesin aşına olduğu belirli durumlarla bağdaşmazlıklara ilişkindir. Feyerabend, bu tür uyuşmazlıklara ilişkin düşünce tarihindeki ilk ve en önemli örnek olarak Parmenides'in değişmeyen ve homojen *Bir* kuramını gösterir (Feyerabend, 1999: 71). Doğada görülen tüm karmaşanın ardında bir birlik bulma arzusunun ilk göstergelerinden biri olarak görülen bu kuram, her şeyin temelinde yatan tözün Varlık olduğunu ve asli bir değişimin var olmadığını öne sürer. Böylelikle, kuram, her an algılara konu olan türde değişikliklerin asli olmayıp, salt görünüş ve birer yanılsama olduklarını savlar. Böylelikle de bilimin (o dönem için felsefenin) "gerçek" dünyası ile günlük yaşamın "görünümler" dünyasını karşı karşıya getirir. Benzer olarak, açık bir biçimde herkesçe gözlemlenebilen olgularla bilimsel bir kuramın uyuşmadığı, fakat kuramın uzun süre korunduğu durumlar bilim tarihinde sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak gösterilir. Bu koruma, daha önce Duhem'in tezlerinde de görüldüğü gibi yardımcı varsayımlar ile gerçekleştirilir.

⁶ Bu sınırın nasıl belirleneceği, her bilim dalı için nasıl farklılaşabileceği (ya da farklılaşıp farklılaşmaması gerektiği) daha önce üzerinde durulan olasılıklı doğruluk anlayışına ilişkin özsel bir tartışmadır.